

२. संकल्पचित्र

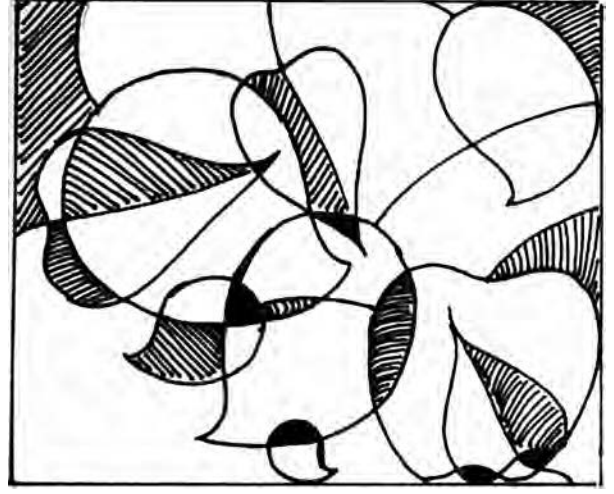
निसर्गात सुंदर आकाराच्या कितीतरी सजीव व निर्जीव वस्तू असतात. त्याचे आकार व रंगही मनमोहक असतात.

मनुष्य हा कलाप्रेमी, बुद्धिमान असल्याने त्याने निसर्गातले सुंदर सुंदर आकार व रंग यांचा रोजच्या व्यवहारात लागणाऱ्या अनेक वस्तूंमध्ये उपयोग करून घेतला आहे. संकल्पचित्राचा उपयोग हा मुख्यत्वेकरून शोभेसाठी अथवा सजावटीसाठी केला जातो. संकल्पपरचनेमुळे रोजच्या वापराच्या वस्तू अधिक आकर्षक बनवता येतात.

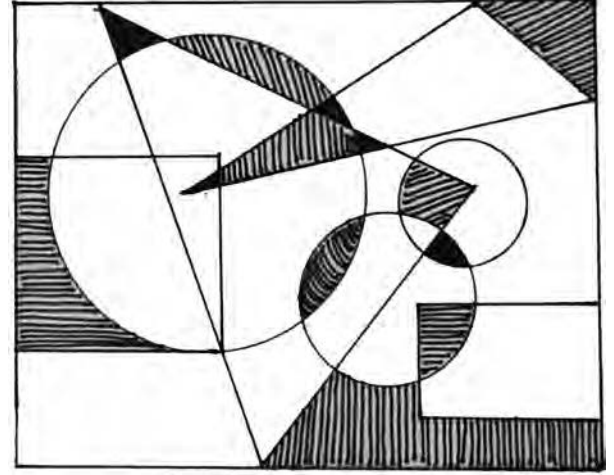
संकल्पाचा वापर केलेले घटक नमुने विविध ठिकाणी पहावयास मिळतात. जसे की, हातपंखा, फरशी, फुलदाणी, भेटकार्ड, पतंग, आकाशदिवा, साड्या, पडदे, पोशाख, टेबलक्लॉथ, पुस्तकांची वेष्टने इ. अशा अनेक वस्तूंच्या सुशोभनासाठी संकल्पचित्रांचा वापर केलेला आढळतो. कोणतीही वस्तू सुंदर दिसावी म्हणून केलेले अलंकरण म्हणजे संकल्पचित्र होय. भौमितिक आकार, पशू, पक्षी, मानवाकृती, पाने, फुले, फुलपाखरे, अक्षरे किंवा कोणतेही अमूर्त आकार यांसारख्या कोणत्याही घटकांचा उपयोग करून संकल्प चित्रनिर्मिती करता येते.

संकल्पचित्राचे चार प्रकारांत विभाजन करता येईल :

- १) नैसर्गिक आकारांची संकल्पपरचना
- २) भौमितिक आकारांची संकल्पपरचना
- ३) अलंकारीक आकारांची संकल्पपरचना
- ४) केवलाकार संकल्पचित्र रचना

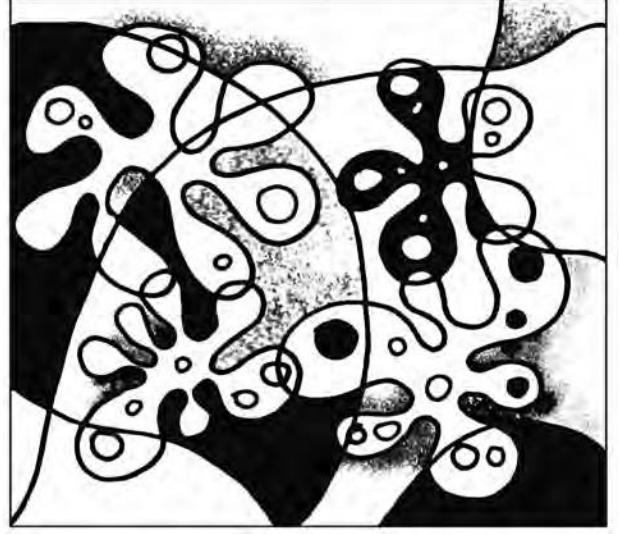
नैसर्गिक आकारांची संकल्पपरचना

भौमितिक आकारांची संकल्पपरचना

अलंकारीक आकारांची संकल्परचना

केवल आकार संकल्परचना

१) नैसर्गिक वस्तूंच्या आकाराची संकल्प रचना

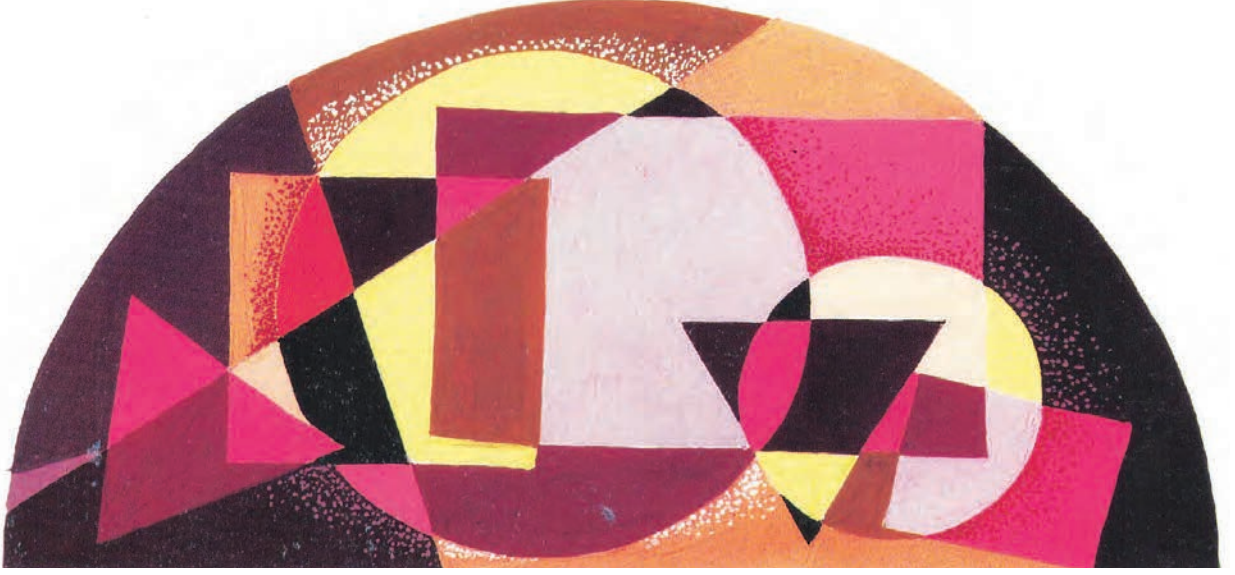
निसर्गातील आकारांमध्ये कोणत्याही तऱ्हेचा फेरफार न करता त्यांचा घटक म्हणून उपयोग करून रचना केल्यास नैसर्गिक संकल्परचना तयार होते.

उदा. पाने, फुले, फुलपाखरे, पक्षी, मासे, फळे, शंख, शिंपले असे नैसर्गिक वस्तूंचे आकार घेऊन संकल्पचित्र तयार करता येते.

२) भौमितिक आकारांची संकल्परचना

यात चौकोन, त्रिकोण, वर्तुळ, सरळ रेषा, वक्ररेषा यांसारखे आकार व रेषा यांच्या आधारे संकल्परचना करता येते.

३) अलंकारीक आकारांची संकल्परचना

नैसर्गिक आकारांना कल्पनेने अधिक सुंदर नावीन्यपूर्ण आकार देऊन तयार केलेली रचना म्हणजे अलंकारीक आकारांची संकल्परचना होय.

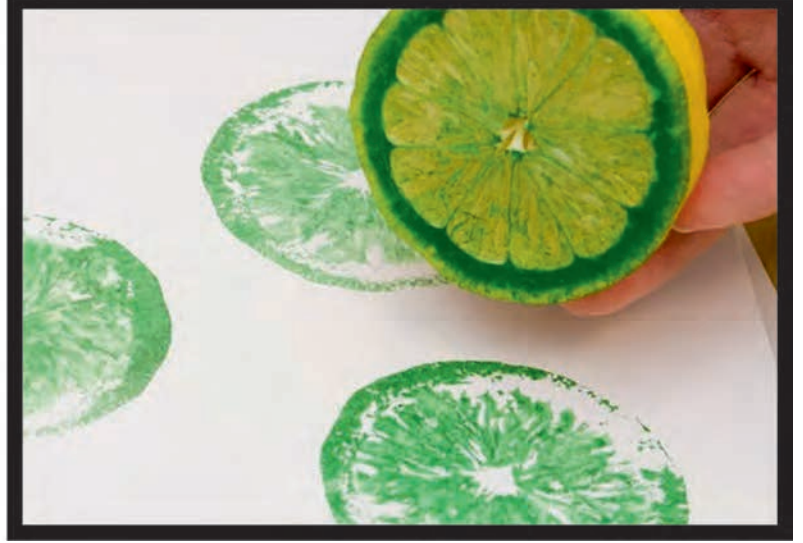

४) केवलाकार संकल्पचित्र रचना

ज्याला अमुक एक आकार असे म्हणता येणार नाही अशा मूर्त स्वरूप नसलेल्या केवल आकारांना केवलाकार असे म्हणतात. या आकारांना ठरावीक वस्तूंसारखा आकार नसतो तरीही ते सौंदर्यपूर्ण असतात.

उदा. चुरगळलेला कागद, चिरलेली भेंडी, दोरा, कोरलेला बटाटा अशा विविध गोष्टींचे ठसे उमटवून हे आकार निर्माण करता येतात.

संकल्परचना दोन प्रकारांनी करता येते.

१) समअंग संकल्प

२) विषमअंग संकल्प

संकल्पचित्र रेखाटन

- १) कागदाच्या मध्यभागी दिलेल्या मापाचा संकल्पचित्राचा बाह्याकार काढा.
- २) संकल्प चित्रासाठी दिलेले घटक हे शक्यतो मोठे व एकमेकांना अंशतः आच्छादणारे (over lapping) काढावेत. त्यामुळे मूळ आकार विभागले जाऊन त्यातूनच नवीन आकार निर्माण होतात व संकल्पचित्र अधिक आकर्षक बनते.
- ३) संकल्प चित्रातील घटकांची एकाच ठिकाणी दाटी होणार नाही किंवा चित्रातील दोन घटकांमध्ये जागा खूपच रिकामी रहाणार नाही याकडे लक्ष द्यावे. संकल्पचित्रात तोल साधणे महत्त्वाचे असते.

संकल्पचित्राचे रंगकाम

- १) सपाट रंगकाम (Plain) करताना रंगलेपन ढगाळ होऊ देऊ नये.
- २) रंगकाम ढगाळ होऊ नये म्हणून अपारदर्शक रंगाचा वापर करावा.
- ३) रंग (पोस्टर रंग) बाटलीतून घेऊन तसेच रंगकाम करू नये. बाटलीतील रंग ब्रशने पॅलेटमध्ये घ्यावा. त्यात योग्य त्या प्रमाणात पाणी घ्यावे व हे पाणी व रंगांचे मिश्रण व्यवस्थित एकजीव करून मगच रंगकामासाठी हा रंग वापरावा.
- ४) रंगाच्या विविध छटांचा वापर चित्रात केल्यास ते आकर्षक दिसते. या छटा करण्यासाठी काळा, पांढरा रंग वापरता येतो. काही वेळा करडी छटाही वापरल्यास चित्र सुंदर दिसते. त्यासाठी काळा व पांढरा हा एकत्रित रंगात मिसळावा लागतो.
- ५) छटा तयार करताना, संकल्पचित्रातील किती भागात तो रंग द्यायचा आहे, हे पहावे. जास्त भागासाठी जास्त रंगाची छटा तयार करून घ्यावी. कारण जर रंगकाम करताना तो रंग संपला तर पुन्हा तशीच छटा तयार करणे अवघड असते.
- ६) रंगकाम करताना चित्राचा एखादा भाग ओला असल्यास त्याच्या शेजारचा भाग लगेच रंगवू नये. कारण रंग ओले असल्याने ते एकमेकांत मिसळून चित्र खराब होण्याची शक्यता असते.

संकल्पचित्राची रंगसंगती

- १) विषयानुरूप संकल्पचित्रास रंगसंगती वापरावी.
- २) संकल्पचित्र रंगवण्याअगोदर सर्वप्रथम योग्य रंगसंगतीचा विचार करावा.
- ३) केवळ प्रथम व दुय्यम श्रेणीचे रंग घेऊन रंगकाम न करता दोन वेगवेगळ्या रंगांच्या कमीअधिक प्रमाणाच्या मिश्रणाने नवीन रंग बनवून रंगकाम करावे किंवा पांढरा रंग मिसळून फिकट छटा व काळा रंग मिसळून गडद छटा बनवून रंगकाम करावे.
- ४) रंगकाम करताना पार्श्वभूमी गडद व चित्रघटक फिकट अशीही रंगयोजना करता येते किंवा पार्श्वभूमी फिकट व चित्रघटक गडद अशा रंगांनी रंगवलेले संकल्पचित्रही आकर्षक व उठावदार दिसते. रेखाटन, रंगकाम व रंगसंगती यांच्या उत्तम वापरातून आकर्षक संकल्पचित्र निर्मिती होते.

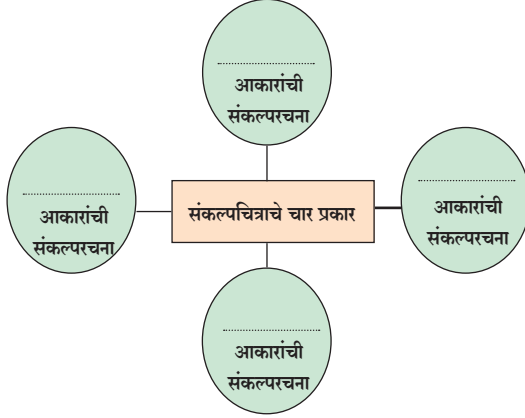

पार्श्वभूमी गडद व चित्रघटक फिकट

पार्श्वभूमी फिकट व चित्रघटक गडद

प्र. १ आकृतिबंध पूर्ण करा.

प्र. २ खाली दिलेल्या संकल्पपरचनांचे निरीक्षण करा. त्यापैकी कोणता समअंग संकल्प आणि कोणता विषमअंग संकल्प आहे ते स्पष्टीकरणासह लिहा.

प्र. ३ गाळलेल्या जागी कंसातील योग्य पर्याय लिहा व वाक्य पूर्ण करा.

(केवलाकार, संकल्पचित्र, भौमितिक संकल्प, समअंग, अपारदर्शक)

- १) कोणतीही वस्तू अधिक सुंदर दिसावी म्हणून केलेले अलंकरण म्हणजे चित्र होय.
- २) त्रिकोण, चौकोन व वर्तुळ, सरळ व वक्र रेषा यांसारखे आकार घेऊन तयार केलेल्या संकल्पपरचनेस म्हणतात.
- ३) मूर्त स्वरूप नसलेल्या केवळ आकारास असे म्हणतात.
- ४) संकल्पपरचना विषमअंग व अशा दोन पद्धतीने करता येते.
- ५) संकल्पचित्राचे रंगकाम करताना, ते ढगाळ होऊ नये म्हणून रंगांचा वापर करावा.

प्र. ४ पुढील प्रकारांची दोन-दोन रेखाटने करा.

(नैसर्गिक आकार, अलंकारिक आकार, भौमितिक आकार, केवलाकार)

- (१) तुम्हाला देण्यात आलेल्या १/४ कार्टेज पेपरवरती पेन्सिलच्या सहाय्याने १५ × २० सेमीचा आयत घेऊन त्यात वेगवेगळ्या प्रकारच्या रेषांचे प्रकार रेखाटा.
- (२) १० × १५ सेमीच्या आयतामध्ये लहान मोठ्या प्रकारचे नैसर्गिक किंवा मानवनिर्मित आकार रेखाटा.
- (३) १/४ कार्टेज पेपरवरती ५ ते ७ मानवनिर्मित किंवा निसर्गनिर्मित आकार रेखाटून केवळ फक्त पेन्सिलच्या सहाय्याने छायाभेद दर्शवा.
- (४) १५ × १५ सेमीचा चौरस आखून त्यात वेगवेगळ्या रंगाचे थेंब टाकून फुंकर मारा. अशा पद्धतीने तयार झालेल्या रंगसड्यावर उर्वरित पेपरवर (पांढऱ्या भागावर) थोडेसे अंतर ठेऊन काळा रंग भरा.
- (५) पातळ स्केच पेपर एखाद्या खडबडीत पृष्ठभागावर उदा. नाणं, कंगवा, प्लॅस्टिकचा खडबडीत पृष्ठभाग यावर ठेवून पेन्सिल किंवा क्रेऑनच्या सहाय्याने त्यावर घासून पोत घ्या. त्यानंतर १/४ कार्टेज पेपरवर या कात्रणाची रचना करा. उर्वरित भाग कोणत्याही रंगाने पूर्णतः रंगवून घ्या.
- (६) १/४ ड्रॉईंग पेपरवरती १० × १७ सेमीचा आयत मध्यभागी घ्या. या आयताला चारही बाजू स्पर्श करेल अशा पद्धतीने फ्लॉवर पॉटसाठी पेन्सिलने बाह्य आकार रेखाटा, उर्वरित आयताचे रेखाटन पुसून काढा. तयार झालेल्या फ्लॉवरपॉटवर नैसर्गिक आकारांच्या सहाय्याने सजावट करा व कोणत्याही एकाच रंगाच्या छटांनी रंगवा.
- (७) १० × १० सेमीच्या चौरसात निसर्गातील कोणतेही ५ × ७ (उदा. पाने, फुले, वेली, पक्षी, फुलपाखरे इत्यादी) आकार घेऊन अच्छादन पद्धतीने रचना करा व कृष्णधवल रंगाच्या छटांनी चित्र रंगवून पूर्ण करा.
- (८) १५ × १५ सेमीच्या चौरसात अलंकारिक आकाराच्या सहाय्याने ट्रेस पेपरच्या उपयोगाने पुनरावृत्ती करून हातरुमालाकरता संकल्प चित्र तयार करा व विरोधी रंगाच्या सहाय्याने रंगवून पूर्ण करा.
- (९) ड्रॉईंग पेपरवरती निसर्गातील कोणतेही चार ते पाच आकार रेखाटून त्यांचे रूपांतर भौमितीक, अलंकारीक व अमूर्त पद्धतीने करा.
- (१०) ड्रॉईंग पेपरला शोभून दिसेल असा आयत घेऊन भौमितीक आकाराच्या सहाय्याने साडी किनार करता आकर्षक संकल्प करा. यासाठी गुंफन पद्धतीच्या पुनरावृत्तीचा उपयोग करून संकल्पचित्र आकर्षक बनवा व विरोधी रंगाच्या सहाय्याने रंगवून पूर्ण करा.
- (११) १५ × २० सेमीच्या आयतामध्ये भौमितीक आकारांच्या सहाय्याने संकल्पचित्र तयार करा. व शीत रंगसंगतीमध्ये रंगवून पूर्ण करा. जास्तीत जास्त भागामध्ये वेगवेगळ्या साधनांचा वापर करून पोत दर्शवा.
- (१२) १५ × १५ सेमीच्या चौरसात कपड्याकरता संकल्पचित्र तयार करा. त्यात कांदा, भेंडी, रबरावर एखादे अक्षर कोरून, बटाट्याचा काप यांच्या सहाय्याने मुद्रा घेऊन संकल्पाला आणखी सुंदर करा. (उष्ण रंगसंगती)
- (१३) ६ सेमी बाजू असलेला षटकोन काढून त्याचे समान तीन भाग करा. वक्र रेषेच्या सहाय्याने संपूर्ण षटकोनात गुंफण पद्धतीने संकल्प चित्र तयार करा व तीन भागात त्रिरंगी संगतीच्या सहाय्याने रंगवून पूर्ण करा.
- (१४) बारा रंगाचे रंगचक्र तयार करा व रंगवून पूर्ण करा.
- (१५) १/४ आकाराच्या कार्टेज पेपरवर ५ सेमी त्रिज्येचे दोन वर्तुळ घ्या. पानाफुलांच्या सहाय्याने त्यात आकर्षक संकल्पचित्र तयार करा. त्यातील एक वर्तुळ संबंधीत रंगसंगतीत उच्च छटेत रंगवा तर दुसरे वर्तुळ त्रिरंग रंगसंगतीत नीच छटेत रंगवा.